

OLVASÁS KÖZBEN

Danka István

Immobilis ideák vs. mobil kommunikáció

„A 21. század kommunikációja” című projekt legújabb kötetéről

Nyíri Kristóf (szerk.): *Mobiltársadalomkutatás. Paradigmák – perspektívák*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia – T-Mobile, 2007, 167. o.

A mobiltársadalomkutatás (*sic!*) immáron hétéves múlta visszatekintő diszciplína Magyarországon: Budapest ma a mobil kommunikációs kutatások egyik nemzetközi legvára. A honi filozófusok azonban még mindig kételkednek e kutatások értékében. Nem véletlenül: a kommunikációfilozófiai perspektíva *outsider* filozófálási attitűd; s a mobil kommunikáció végképp az. (Hogyan is lehetne egy *kütyüt* filozófiai módszerekkel kutatni? – fogalmazódik meg konferenciák kávészüneteiben az obligát *büfékérdés*.) A filozófusok zöme nem csupán azért fogadja gyanakodva az ilyesfajta témákkal való pusztá foglalatatoskodást is, mert fennhéjázó bölcsészidentitása miatt nem képes ünnepelni „a 'két kultúra' mítoszának látványos cáfolatát” (9. o.), amit Nyíri Kristóf az előszóban hangsúlyoz, s nem is pusztán azért, mert valami félreértelmezett objektivitásigényből fakadóan megvetendőnek tartja, ha egy kutatási programot nem államilag leosztott pénzekből finanszíroznak. A fő probléma az, hogy „A 21. század kommunikációja” című projekt sikerességének vagy akár csak legitimitásának elismerése is a tradicionális filozófia művelőinek intézményes hátterét és így egzisztenciáját fenyegetné: be kellene látniuk, hogy amit „filozófia” címszó alatt művelnek, nem más, mint *out-of-date* légvárépítés.

Nyíri és munkatársai ugyanis nem kevesebbet állítanak, mint hogy a filozófia állítólagos örök problémái az írásbeliségnek köszönhetik a létüket, és az írásbeliségre ráépülő másodlagos szóbeliség – és különösen: a képi gondolkodás – újbóli előtérbe kerülése a klasszikus filozófia végét fogja jelenteni. Ezért aztán a mobil kommunikáció filozófiájával nem lehet mást kezdeni, mint vagy azonosulni vele, vagy egyszerűen negligálni. Paradigmaváltás zajlik, és az érvek nem képesek áthatolni az egyik paradigmából a másikba. Egy formálódó és képlékenységet önnön *differentia specificájaként* aposztrofáló hérakleitoszi paradigma csap össze az uralkodó, monolit és immobilis parmenidészivel. A honi mobilkommunikáció-filozófiai kutatási irány (melynek előfutárai Nietzsche, Wittgenstein, Heidegger, az amerikai pragmatikusok és a torontói iskola gondolkodói) a mai általános „hérakleitizálódás” sajátosan magyar – mindazonáltal a magyar és a nyugati filozófia viszonyát történetileg tekintve egyedülállóan úttörő – válfaja. Egyetérthetünk az új iránnyal vagy vitába szállhatunk vele, ám az újdonságát mindenképpen ünnepelnünk illene – ám persze csak fanyalgunk. Nagyon magyar dolog ez.

Ideje tehát fontolóra vennünk: mi is az, ami filozófiailag releváns a mobiltársadalomkutatásban (*sic!*)? Mivel járulnak hozzá e kutatások ahhoz, ahogyan a világot *mint*

egészet látjuk? Ez a kérdés áll a jelen kötet háttérében, amely az eddigi kutatások összegzésére törekszik. A kötet alcíme: „Paradigmák – Perspektívák”; szörszálhasogatás helyett nagy távlatok felvázolásának igényét sejteti. Tudományoskodás helyett pedig tudományosságra törekvéssel kell szembesülnünk: ahelyett, hogy saját *armchair* textusainak mélységeit igyekezzünk feltárni, a mobiltársadalomkutató (*sic!*) részese igyekszik lenni egy tudományközi dialógusnak, hogy eszmetörténeti jártasságát interdiszciplináris szintézisre használja fel. A filozófiában rejlő intellektuális potenciált arra kell szerinte fordítani, amire Platón, Descartes, Kant vagy éppen a rögvest megidézett Hegel fordította: a *saját kora* problémáinak megragadására. Az ekképp gondolkodó filozófus munkája szükségképpen átfogóbb képet fog nyújtani az iskolafilozófusénál, és éppen azáltal, hogy a tudományos kutatásokra és a mindennapi praxisra is mer hagyatkozni. Ezek után *bármivel* foglalkozzon is, annak több köze lesz ahhoz, amit magam filozófián értek, mint a mai *mainstream* áramlatok többségének – legyen az bár egy *kütyü*; és még inkább így áll a helyzet, ha a *kütyүнél* csak egy kicsit is többről van szó. Személy szerint engem, a mobiltelefonját inkább csak zsebórának használó, a szomszéd szobában ülő kollégával is *e-mailben* (vagyis írásban) kommunikáló, kábelhez kötve „netező” és amúgy is gyakran *offline*, ódivatú, betűzabáló filozófust felettébb bosszantana, ha még életem során bebizonyosodna, hogy Nyíriéknek igazuk van. Ám a kérdéssel nem foglalkozni, a fejünket a homokba dugni és minderre még büszkének is lenni – nos, ez legalábbis felelőtlenség.

Persze a mobil kommunikáció kutatásának filozofikus voltát illetően azért is mérülhet fel kétely, mert a korábbi kötetekből többnyire hiányoznak a tradicionális filozófiai témák, s így kérdéses a diszciplináris kontinuitás. Ennek egyik oka az, hogy a projekt filozófus résztvevőinek fő teoretikus bázisa jellemzően olyan, filozófusként nem kanonizált szerzőkön nyugszik, mint a torontói iskola tagjai, illetve annak magyar előfutárai. Sőt, még amikor filozófusokra hivatkoznak is, nem azokra a pontokra helyezik a hangsúlyt, amelyekre a hagyományos filozófia művelői szokták. Amikor Nyíri Wittgensteinjét vagy Heideggerét olvassuk, nem azok a gondolatok köszönnek vissza, amelyekre iskolák épültek az elmúlt fél évszázadban.

Ám ha részben jogos volt is ez a meglátás az előző eredmények kapcsán, a jelen, összegző kötetről feltétlenül elmondható, hogy számos tradicionális filozófiai kérdés is explicit módon megjelenik benne. Pléh Csaba és Bedő Viktor kognitív kérdéseket boncolgató tanulmányai elmefilozófiai szövegek; vérbeli episztemológiát művel Kondor Zsuzsanna, Golden Dániel és Palló Gábor; no, és nem mehetünk el szó nélkül a teret (András Ferenc) vagy éppen az időt (Nyíri Kristóf) filozófiailag elemző dolgozatok mellett sem. Így aztán a filozófiai témájú írások – mondhatni – felülreprezentáltak a jelen kötetben.

Pléh Csaba (*Reprezentációs rendszerek, szelekció és gondolati terjedés*, 11–19. o.) három tézist állít fel (13. o.): felhívja a figyelmet gondolkodás- és közlésmód szoros kapcsolatára, ezek elemzéséhez analógiákat hív segítségül az evolúciós, egyedfejlődési és kulturális perspektívák köréből, s végül rámutat, hogy az analógiák háttérében oksági kapcsolatok vannak. Pléh célja az analógiákkal az, hogy a már vizsgált evolúciós lépésekre kidolgozott módszertant hívja segítségül, amikor a mostani, illetve majdani változásokról beszél.

A gondolkodás és a nyelv viszonyát taglaló szakasz (16–17. o.) olvasásakor – minek tagadjam – előtört belőlem az antireprezentacionista. Pléh persze nem feledkezik meg arról, hogy „[v]annak természetesen olyanok, akik szerint egyáltalán nincsenek reprezentációs viszonyok. Nevezzük ezeket gonosz behavioristáknak” (uo.). A két jelző kö-

zül a rosszabbat: a behaviorizmus vádját feltétlenül vissza kell utasítanom. Számtalan nem behaviorista módja is lehet a reprezentációs modell elvetésének; akár egyenesen az, hogy a külvilágot magát is normatíve (például hegelianus módon) írjuk le. Magam inkább wittgensteini/davidsoni alapokon arra hajlanék mégis, hogy azt állítsam: a nyelvi jelenségek egymáshoz való viszonyai elégségesek ahhoz, hogy a nyelv értelmességét magyarázzák, a kommunikáció ténye pedig garantálja, hogy a nyelv embertársainkkal, és így a külvilággal is összeköt bennünket.

Mindenesetre az emlékezeti rendszerek kapcsán Pléh a mobil technológiával kapcsolatos egyik legrosszindulatúbb – és a tanulmány alapján teljesen alaptalan – köz-hiedelem cáfolatához jut el: az információ mobil hozzáférhetősége nem a sokat emlegett *globális elhülyüléshez* vezet. A környezetünkbe externált tudásunk révén – akárcsak anno a könyveknek köszönhetően – „emlékezetünk felszabadul, és további kapacitásokat nyerünk” (18. o.).

Kondor Zsuzsanna (*Mobil kép – mobilizált tapasztalat*, 21–28. o.) a képek kommunikatív és reprezentatív szerepét vizsgálja. Felhívja a figyelmet arra, hogy „[a]z írásbeliség hosszú évszázadai [...] sajátos gondolattechnikákat hívtak életre, [...] amelyek a vizuális információfeldolgozás eredményét csak részben fedik” (21. o.). Számos mentális képességünk kiaknáztatlan marad, ha a képi gondolkodást – amint tettük volt évszázadokon át – továbbra is elnyomjuk. A mobiltechnológia pedig – a telefonokba szerelt digitális kamerák és az MMS révén – jelentős lépés afelé, hogy a képi kommunikáció erősödjék. Kondor szerint „MMS váltása javarészt közeli barátok között, igen szűk körben tapasztalható”, melynek oka az, hogy „egy kép értelmezéséhez közös kontextuális ismeretek megléte szükséges” (23. o.). A szokásos technofób ellenérzéseket cáfolva tehát a mobiltelefon éppen hogy képes „használóját kapcsolataiban mintegy megerősíteni” (uo.).

A tanulmány számomra leginkább megvilágító erejű részében – ahol is a képek immerzív erejéről beszél (25–28. o.) – Kondor olyan következtetésekre jut, amelyek *hardcore* ismeretelméleti vitákban is komoly relevanciával bírnak. Olybá tűnik, Kondor historikus-evolutív perspektívája egyetlen teoretikus keretben képes szintetizálni egy manapság igen divatos, direkt realista álláspontot annak egyik legkomolyabb ellenfelével, a kantianizmussal. Kondor számára ugyanis nem két oppozit pozícióról van szó. Az eredendően képies gondolkodásunk korában a valósághoz való viszonyunk éppen olyan volt, amilyennek egy direkt realista leírná. A nyelv kialakulásával aztán annak eredetileg kommunikatív funkciójára mindinkább *ráépült* a fogalmi reprezentáció, ami az írásbeliségnek volt köszönhető. Kant korára – akit Kondor név szerint nem említ, de nyilván paradigmatis alak itt – az értelmiségi elit feje már tényleg tele lehetett a megismerés transzcendentális előfeltételeit képező intellektuális teherrel, és valóban úgy voltunk képesek csak érzékelni a külvilágot, ha tiszta szemléleti formáinkat a valóságra vonatkoztattuk, majd értelmi fogalmaink alá szubszumáltuk az érzéki sokaságot. Kondor perspektívájából alátékintve e skolasztikus vita még meddőbbnek tűnik, mint valaha: ha kantianusok szeretnénk maradni, olvassunk jó vastok könyveket, s ha újra direkt realistákká akarunk válni, egyszerűen váltsunk több MMS-t szeretteinkkel.

Benedek András (*Mobil tanulás és az egész életen át megszerzhető tudás*, 29–37. o.) az élethosszig tartó tanulás és a mobil tanulás oktatáseméleti kérdéseit joggal kapcsolja össze. Arra a következtetésre jut, hogy „[a]z internet és a mobiltelefonok világa félreismerhetetlenül egyfajta *szerves tanulási környezet*é válik” (34. o.), s „[a] kor egyik peda-

gógiai ellentmondása, hogy e változások ellenére a gondolkodás, a tanulás és a kommunikáció továbbra is az osztályteremben elhangzó *szavak* világában zajlik” (35. o.).

A mobilmunka jelenségére hívja fel a figyelmet Maradi István (*Mobilmunka*, 39–49. o.), utalva arra, hogy a mobilitás nem feltétlenül jelent mobiltelefonon végzendő munkát. A mobilmunka nem, illetve nem teljesen helyhez kötött; nagy részben otthon vagy útközben is végezhető. Mindazonáltal „a hely továbbra is rendkívül fontos szerepet játszik a mobilmunkás életében” (40. o.).

Kovács Kristóf (*A modern technológia szerepe az IQ generációk közti növekedésében*, 51–60. o.) az intelligenciahányados generációk között nemzetközi viszonylatban mérhető mértékű növekedéséről számol be, ismét csak cáfolva a közvélekedést, hogy az elektronikus média korában az emberiség *elhülyül*. A számos magyarázó hipotézis között – azokat nem riválisokként, sokkal inkább egymás kiegészítőiként látva – hangsúlyozza az elektronikus média szerepét, ami főleg a vizuális/ikonikus jellegű feladatok megoldására gyakorolt, természetesen pozitív hatásban érhető tetten.

Sándor Klára (*Vissza a természeteshoz*, 63–71. o.) nyelvészként azt a kérdést vizsgálja, hogy „rontja-e a mobiltelefon a nyelvet” (63. o.). Válasza filozofikusan terapeutikus: a kérdés elhibázott, mert feltételezi, hogy van olyasfajta változhatatlan entitás, mint a „jó” nyelv, amely elrontható – s persze e változhatatlanság mítoszát az írásbeliség számlájára írhatjuk. Miközben említ számos nyelvi változást, amelyek a szóbeliség jegyeit magán viselő, jóllehet írott SMS használatából fakadnak, kiemeli, hogy „[a] mobilkommunikációval kapcsolatos félelmek valójában a szóbeliségtől való félelmek” (66. o.), pedig a mobil által „az a kommunikációs közeg tér vissza, amely az ember számára a legtermészetesebb” (67. o.).

Golden Dániel (*Mobilizált észlelés*, 73–81. o.) a mobiltelefont egyfajta protézisként fogja fel, azt az általánosabb hipotézisét is példázandó, hogy „[a]z emberi képességek vélt vagy valós *fogyatékoságainak* kiküszöbölése egyike a technológiai fejlődés legfőbb motorjainak” (74. o.) – tehát mobiltelefonra azért van szükségünk, mert nem hallunk kellően messzire. A mobil „kitágítja az ember természetes észlelési környezetét” (75. o.), ezáltal fizikai kapcsolataink meghosszabbítását eredményezi (79. o.). Goen szerint azonban a kommunikációfilozófiai paradigma nem alkalmazható maradéktalanul a mobil percepció elméletére: „nem az érzékletek közvetlen megosztásáról van itt szó” (81. o.), és bár „a tudást érintő változások [...] nem annyira az episztemológia, mint inkább a tudásszociológia szótárával írhatóak le”, a mobil észlelés *tapasztalás*, nem tudás, s így nem társas (uo.).

András Ferenc (*A tér mint kommunikációs színhely*, 83–90. o.) szerint a „térről mint kommunikációs színhelyről” való beszédhez szükséges minimális elköteleződés a „kommunikációs szereplők elkülönítése” lesz (86. o.), azaz a kommunikációs tér előfeltételezi a fizikai teret. András az „egyidejűség mítoszaként” emlegeti azt a vélekedést, amely negligálja, hogy az információhoz való hozzáféréshez szükséges „időigény sohasem csökkenhet nullára” (87. o.), így a fizikai tér szerepe *elvileg* redukálhatatlan a kommunikációs térről alkotott magyarázatainkból.

Nyíri Kristóf legújabb, az idő természetére irányuló kutatásaiba nyújt bepillantást (*Idő és mobilrend*, 91–100. o.). Az időtematika filozófiai jelentősége vitathatatlan; talán a mobilkommunikáció relevanciája vár indoklást: a mobiltelefon egyrészt mint óra, másrészt mint koordinációs és időorganizációs eszköz jelenik itt meg.

Nyíri amellett érvel, hogy a mobil korban „nemcsak az időről való beszédünk változott meg, sőt nem is csupán az időélményünk. Ami megváltozott, az az idő természete maga” (91. o.). Így aztán elsősorban a szubjektivista/konstruktivista időfelfogások képviselőihez képest pozicionálja saját álláspontját – egy objektivista időszemlélet nyilván nem engedné meg, hogy társadalmi változások befolyással lehetnek az idő természetére. Bergsonnál elidőzve arra jut, hogy az idő voltaképp tartam (95. o.), amely elképzelés egyébként összhangba hozható lenne egyes kortárs eseményontológiákkal. Heideggerrel leszögezi, hogy „lenni annyit jelent, mint időben lenni” (uo.), s Wittgensteinnel hangsúlyozza, hogy nincs olyan dolog, mint az idő, csak az időről való beszéd mód szüli az efféle félreértéseket (96–97. o.).

Saját időfelfogását vázolandó Sellars szellemét idézi meg; az időt ennek alapján mint teoretikus entitást, vagyis társadalmi konstrukciót látta. Nyíri tehát konstruktivista, de nem antirealista az idő tekintetében: idő *van*, de csak amennyiben létrehoztuk. S éppen ez teszi lehetővé, hogy a társadalmi változások az idő természetében is változásokat generáljanak. A mobilkoordináció eredménye Nyíri szerint a „személyre szabott idő élménye” (99. o.) lesz.

Szvetelszky Zsuzsanna (*Mobilkommunikáció, önszerveződés és városrehabilitáció*, 101–108. o.) emlékeztet a projekt egy korábbi eredményére, miszerint „a multimédiális mobilkommunikáció nemcsak a globális tájékozódást teszi hatékonyabbá, de a helyi kötődéseket is erősíti” (103. o.). A „mobilkommunikációban rejlő közösségépítő lehetőségeket” (101. o.) tárgyalva arra jut, hogy a mobil lokatív információ a „tudatos városhasználatot” (107. o.) fokozhatja. Ennek lényeges mozzanata a mobil elektronikus térkép, melyről Bedő Viktor ejt több szót (*Térképek mint gondolkodásunk eszközei*, 109–118. o.). Bedő a mobil gyakorlati tudás helyérzékeny aspektusaira hívja fel a figyelmet, a vizuális mintázatok gondolkodásunkban betöltött szerepére mutatva rá.

Prazsák Gergő pedig (*Network Society 2.0, virtuelle Gemeinschaft*, 119–130. o.) az empirikus szociálpszichológia és a gráfelmélet/hálózatelmélet szintézisére alapozva körvonalazza az újabb típusú „behálózott társadalom” kutatásának néhány lehetséges témáját.

Dányi Endre (*Az internet és a mobiltelefon mint versengő metaforák*, 133–141. o.) a mobiltelefon és az internet politikai kommunikációban betöltött szerepéről ír. Az internet mint „a teljes új médiakörnyezet” (136. o.) víziójával szemben – a mobiltelefon politikai kommunikációban betöltött szerepére utalva – a médiumok közötti kapcsolatokat hangsúlyozza (139. o.), míg Schneider Henrik (*A tudósító mobil. Új platform a civil médiában*, 143–151. o.) a mobiltelefonnak a médiában betöltött szerepére, alkalmazásának előnyeire és korlátaira mutat rá, nem feledkezve meg arról a kérdésről sem, hogy a mobil használata vajon befolyásolja-e a megfigyelt eseményt (150. o.) – jöllehet a kommunikációs közegből adódó zaj problémája nem mobilspecifikus; a mobil kommunikáció *elvéiben* semmivel sem torzít jobban, mint bármely más típusú kommunikáció.

Palló Gábor (*Tanúság, képek és a tudomány hihetősége a mobilidőszakban*, 153–161. o.) kérdése az, hogy „érintetlenül marad-e a tudományos állítások igazsága a digitális képek használatakor” (154. o.). Ez a társas epistemológia területére vezet, amely szerint „ismereteink többségét nem saját tapasztalatainkból szerezzük, hanem más emberektől” (155. o.). Ezen tudásszerzési formát nevezzük tanúságnak, „melyet a mobiltelefon ragyogóan kiszolgál” (uo.). Palló kiemeli a képek mint juszifikációs eszközök szerepét:

„a képeknek ugyanolyan ismeretelméleti értéke lehet, mint a tapasztalatnak vagy az emlékezetnek” (158. o.). A digitális képalkotás elősegíti a pontosabb képi reprezentációt, valamint a hamisításnak (és a hamisítás kiszűrésének) a lehetőségét is. Palló tehát joggal vonja le a következtetést, hogy a multimediális mobiltelefon komoly ismeretelméleti szerepet játszik a tudományban (161. o.).

Az amúgy laptop mellé becsúszatható, karcsú kötet – az előszóval együtt – mintegy tizenhat tanulmányt tartalmaz, így kb. tíz oldal jut egy-egy munkára. Ez nagyon jól tesz az olvashatóságnak. Különösen fontos ez azért, mert a téma iránt érdeklődők bizonyos hányada feltehetőleg – ugyanúgy, mint jómagam – nem szeret papírral túl sokat szemezni; ha csak teheti, LCD-n olvas; gyűlöl – kulcsszavas keresés helyett – visszala-pozgatni; bosszantja, hogy böngésző – és így csúszka – híján nem látja, éppen hol tart a szövegben; értetlenkedik, miért neki kell a linkeket belefirkálnia a szövegbe, hogy összefüggéseket tárjon fel a bekezdések között; és eleve fárasztja a szemét a vakító, hó-fehér papíron lévő, éles kontrasztú betűk olvasása. S ha már betűk: szintén az olvasást könnyíti, hogy a szöveg viszonylag nagy méretű, talpatlan betűkkel van szedve. Amit e tekintetben hiányolok, az a tanulmányokban annyit hangsúlyozott képek: valamelyes multimedialitás határozottabb megjelenése.

Az írások közötti tematikus átfedések, illetve az előző kötetekben közölt, közösen használt textuális bázis azt mutatja, valóban alakulóban van az a diszciplína, amelyet művelői „mobiltársadalomkutatásnak” kereszteltek el. S az egyes tanulmányokat olvasva az is kiderül, hogy ha némiképp lassabban is, mint az empirikus tudományos vizsgálódás, a filozófiai reflexió is kezd olyan mélységű lenni a mobilkutatás vonatkozásában, hogy megfelelhessen a társadalmi kihívásoknak és szakmai kívánalmaknak.

A mobiltelefon jövőbeli társadalmi hatásai persze kérdésesek, ám hogy hatásai lesznek, mert *már vannak*, az immár nem pusztán mindennapi tapasztalat, de tudományos tény. S hogy a filozófusközösség komolyan vegye a mobilkommunikáció gerjesztette fogalmi problémákat, az nemcsak a mobilhasználók, hanem éppúgy a filozófusok érdeke is.

Danka István

Filozófus, a Pécsi Tudományegyetemen és a müncheni Ludwig-Maximilian Egyetemen végezte tanulmányait, jelenleg a Leedsi Egyetem filozófiai doktori iskolájának ösztöndíjas hallgatója. Fő kutatási témája a filozófia szerepe a felsőoktatásban az elektronikus kommunikáció korában. Posztgraduális tanulmányokat és kutatásokat Pécsen, Bécsben és a bergeni Wittgenstein Archívumban folytatott. 2001 és 2006 között az MTA Filozófiai Kutatóintézetének tudományos segédmunkatársa volt. 2002 és 2004 között szemináriumokat tartott a Pécsi Tudományegyetem filozófia szakán, majd az ELTE Eötvös Collegiumában. Számos nemzetközi és hazai konferencián szerepelt előadóként, publikációi Wittgensteinről, valamint a nyelvfilozófia, az ismeretelmélet, a kommunikációfilozófia és a pragmatizmus témakörében jelentek meg magyar és angol nyelven. E-mail: danka.istvan@gmail.com